

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «САМОРОЗВИТОК»

Стаття присвячена дослідженню проблеми саморозвитку. Ґрунтуючись на результатах аналізу праць вітчизняних та закордонних науковців з педагогіки, психології і філософії, автор стверджує, що сутність саморозвитку вивчається на основі різних підходів щодо ключових ознак, у той час, як акцентуація залежить від ракурсу дослідження проблеми. Автором запропоновано узагальнюючі класифікації поняття «саморозвиток». Особлива увага приділяється психологічному та процесуальному аспектам саморозвитку, що дозволило виділити два комплексні підходи: процесуально-організаційний та психологічний, кожен з яких містить свої складові.

Ключові слова: класифікація, саморозвиток особистості, творчий саморозвиток, професійний саморозвиток.

Данная статья посвящена исследованию проблемы саморазвития. В результате анализа отечественных и зарубежных научных работ по педагогике, психологии и философии автор утверждает, что сущность саморазвития исследуется на основе различных подходов к основным характеристикам понятия, в то время как акцентуация исследования зависит от ракурса рассмотрения проблемы. Автором предложены обобщающие классификации понятия «саморазвитие». Особенное внимание уделяется психологическому и процессуальному аспектам саморазвития, что позволяет выделить два комплексных подхода: процессуально-организационный и психологический, каждый из которых имеет свои составляющие.

Ключевые слова: классификация, саморазвитие личности, творческое саморазвитие, профессиональное саморазвитие.

The article is devoted to the research of the problem of self-development. Having analyzed domestic and foreign scientific works on pedagogies, psychology, philosophy, the author states that the very essence of self-development is scrutinized on basis of different approaches to its key characteristics, at the same time the focus of any research depends on the chosen perspective of the investigation that is carried out. The author offers generalized classifications of the term «self-development». Special attention is given to psychological and process aspects of self-development. It allows distinguishing two complex approaches with certain components: a process – organizing approach and a psychological approach.

Key words: classification, self-development, creative self-development, professional self-development.

Проблема саморозвитку особистості займає провідне місце в педагогії та психології. Зміни соціокультурного середовища призвели до трансформації парадигми освіти та створення нових вимог до майбутнього спеціаліста. Першочерговим завданням стає формування особистості, яка схильна постійно займатися своїм професійним та особистісним самовдосконаленням, готова до

безперервної освіти, тобто до постійного саморозвитку. Проблема саморозвитку завжди відрізнялась перманентною актуальністю для будь-якого вікового контингенту, крім того, сучасний науковий прогрес підвищив значущість даної проблематики.

З давніх часів науковці приділяли належну увагу опрацюванню цієї теми. Важливість та

вагомість саморозвитку у своїх роботах обґрунтували видатні філософи: Аристотель, Гесіод, Платон, Демокріт, Гегель, І. Кант, Г. Сковорода, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, П. Юркевич; педагоги: Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, А. Дістервег, К. Ушинський, С. Русова, П. Каптерев, а також російські прогресивні мислителі: Д. Писарев, Л. Толстой, А. Чехов та ін.

Тривалий час «саморозвиток» ототожнювали з поняттям «саморух», уведеним Гегелем. У першій половині ХХ століття у зв'язку з кардинальною зміною розуміння місця людини у суспільстві, баченням її нової ролі дослідження набувають нового значення. Суттєвий внесок у розвиток проблеми зробили психологи-гуманісти. З'являються теорії особистості, проголошується віра в людину, особистість починає сприйматися як суб'єкт власної діяльності, володар своєї долі. Проблема «саморозвитку» привертає увагу багатьох науковців і набуває широкого опрацювання в роботах Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, А. Маслоу, К. Роджерса, В.І. Слободчикова, Г.А. Цукерман, Б.М. Мастєрова, П.Ф. Каптерєва, Л.М. Кулікової, В.Г. Маралова, Т.В. Тихонової, Л.І. Зязюн, Г.К. Селевко, В.І. Андрєєва і т. д.

Незважаючи на значні напрацювання та актуальність даного питання, єдиного розуміння проблеми все ж таки не існує. Так, наприклад, сучасні словники з педагогіки, психології та філософії, за невеликим винятком, пропонують визначення таких термінів, як самоактуалізація, самодетермінація, самоконтроль, самонавчальні системи, самоосвіта, самооцінка, самопізнання,

самопрезентація, самосвідомість, самореалізація, самоспостереження, самостійність і т. д., але при цьому не містять такого поняття, як «саморозвиток». Це говорить про розрізненість наукових підходів, відсутність сталого визначення терміна «саморозвиток» і єдиного розуміння цього феномена.

Метою даної статті є узагальнення існуючих підходів до визначення поняття «саморозвиток» та їх класифікація.

Аналіз робіт вітчизняних та закордонних науковців дає підстави стверджувати, що сутність саморозвитку вивчається на основі різних підходів щодо ключових ознак, акцентуація ж залежить від ракурсу дослідження проблеми. Тому пропонуємо наступні класифікації підходів до визначення терміна «саморозвиток»:

- за ключовим сегментом (Рис. 1.);
- за формами саморозвитку (Рис. 2.);
- за ракурсом дослідження феномена (Рис. 3.);
- за підходами до розгляду феномена (Рис. 4.).

1) **За ключовим сегментом** саморозвиток розглядається як: саморух, процес, механізм, зміна, технологія, потреба, здатність і характеристика, діяльність і внутрішня активність, або як процес і здатність [8, с. 15, 73].

П.Ф. Каптерєв, наприклад, вважає, що процес саморозвитку – це справжній, неспотворений педагогічний процес [5, с. 178]. В.П. Веретенніков педагогічний процес саморозвитку розглядає і як механізм самопізнання, самоствердження, самовдосконалення, самоактуалізації, і як послідовність етапів, кожен з яких визначається якісною зміною як окремих характеристик, так і особи в цілому [2, с. 12].

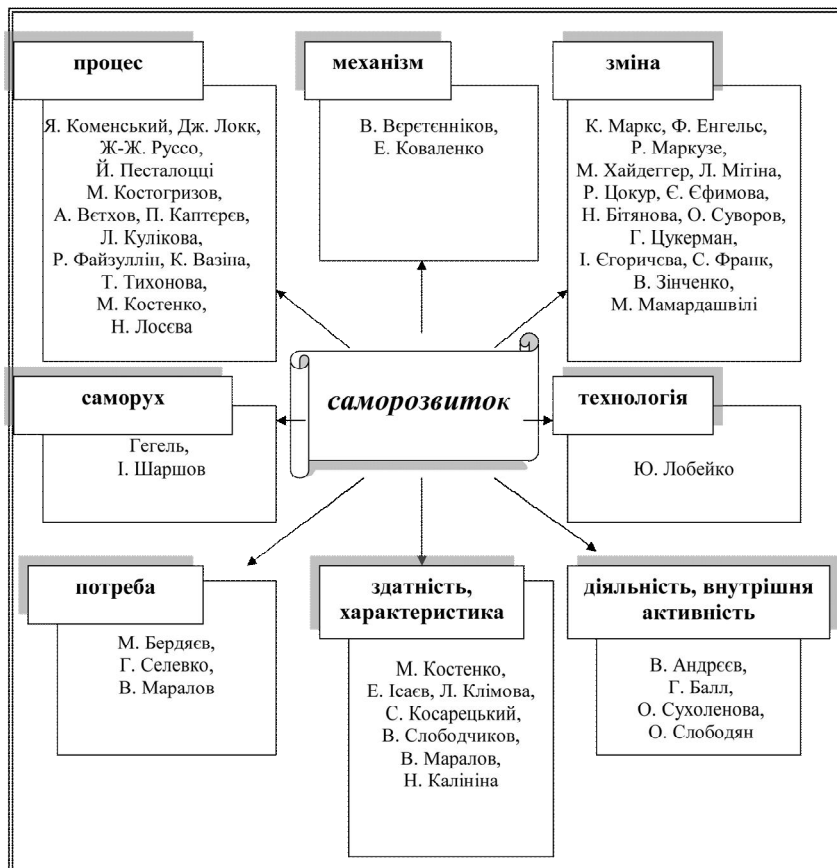

Рис. 1. Дослідження проблеми за ключовим сегментом визначення феномена

2) *За формами саморозвитку (Рис. 2).* Поняття «саморозвиток особистості» існує в єдності неусвідомлених та усвідомлених форм. До неусвідомлених форм відносять імітацію, стихійну адаптацію, гру; до усвідомлених – самовиховання, самоосвіта, самостворення, само-

вдосконалення. Ця слушна думка була висловлена Е.А. Коваленком [6, с. 8]. У своєму дисертаційному дослідженні автор переконливо доводить вагомість такого розподілу та актуальність і значущість дослідження усвідомлених форм саморозвитку.

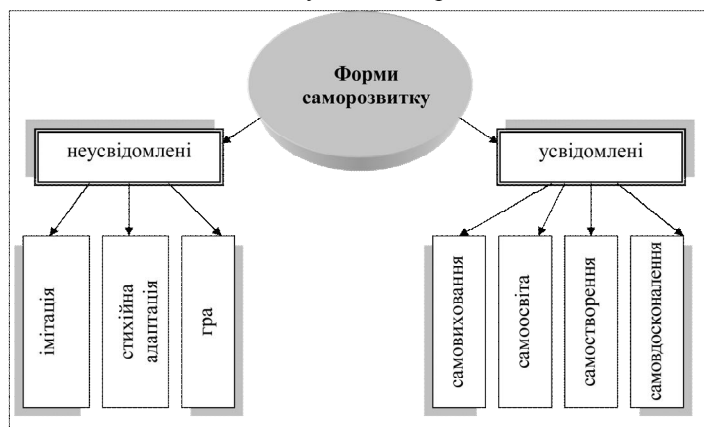

Рис. 2. Форми саморозвитку

3) *За ракурсом дослідження феномена (Рис. 3).* У фокусі дослідження перебуває не тільки особистісний саморозвиток; науковці, зокрема, концентрують увагу на професійних аспектах саморозвитку. Розглядається професійне становлення та саморозвиток спеціалістів за фахом (існують наукові роботи, присвячені саморозвитку військових, інженерів, педагогів тощо), окремо виділяється творча складова професійного саморозвитку, що дає можливість виокремити професійний (особистісно-професійний), творчий, творчо-професійний та особистісний саморозвиток.

Творчо-професійний саморозвиток характеризується тим, що охоплює всі сфери життєдіяльності людини, йдеться про реалізацію творчого потенціалу особистості в професійному становленні та саморозвитку. Наприклад, О.П. Слободян, визначаючи творчий саморозвиток особистості студента педагогічного коледжу, акцентує увагу на розвитку творчих здібностей особи у професійній діяльності і вважає, що це вмотивована, свідомо, відрефлексована на основі самопізнання, самовизначення, самоконтролю, самоосвіти діяльність, спрямована на вдосконалення природних та духовних якостей, на розвиток творчого потенціалу, діалогового дивергентного мислення, на моделювання власного способу життя в соціокультурному контексті, на самореалізацію творчих здібностей у процесі життєтворення та професійно-педагогічного становлення [15, с. 105-106].

На думку В.І. Андрєєва, творчий саморозвиток особистості – це особливий вид творчої діяльності суб’єкт-суб’єктної орієнтації, спрямований на інтенсифікацію і підвищення ефективності процесів «самості», серед яких теоутворюючими є самопізнання, творче самовизначення, самоуправління, творча самореалізація і самовдосконалення особистості [1, с. 489].

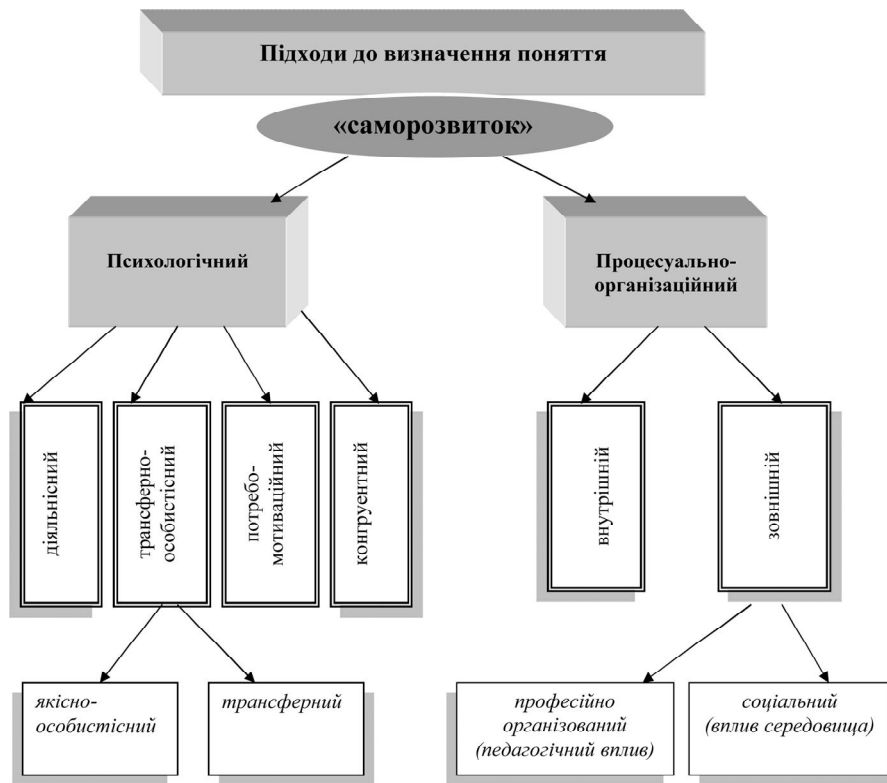
Рис. 3. Ракурс дослідження проблеми «саморозвиток»

4) *За підходами до розгляду феномена (Рис. 4).* Результатом узагальнення та аналізу наукових матеріалів з даної проблематики стає виділення

двох основних підходів до розуміння поняття «саморозвиток»: психологічного і процесуально-організаційного. Останній об’єднує розуміння

особистісних і професійних самозмін як процесів. Серед них виділяємо внутрішньо і зовнішньо організовані процеси. Зовнішньо організований процес саморозвитку передбачає наявність зовнішнього

впливу, який, по суті, є педагогічним процесом, але існує і неорганізований вплив, вплив середовища, тобто соціальний.

Рис. 4. Підходи до визначення поняття «саморозвиток»

Науковці поділяють різні точки зору з цього питання. Ряд авторів під час вивчення поняття «саморозвиток», зосереджує увагу на його внутрішній організації (Я. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, М.М. Костоґризів, А.В. Ветхов, В.П. Верстенніков, Е.А. Коваленко, Л.Г. Петерсон, Л.М. Кулікова). Наприклад, М.М. Костоґризів розуміє феномен саморозвитку як обов'язково внутрішній, мотиваційний процес, спрямований на досягнення конкретної мети [7, с. 16], як свідоме самовдосконалення [7, с. 21]. Внутрішньо організовані процеси відбуваються за наявності спрямованості особистості на саморозвиток. Спрямованість розуміємо як сукупність мотивів, які впливають на поведінку людини, незалежно від ситуації. Якщо ця інтегративна якість розвинена, особистість відчуває і усвідомлює необхідність саморозвитку, її захоплює пізнавальна діяльність, вона націлена на результат і подальший розвиток, йдеться про внутрішній поштовх, потік, який несе її до творчого зростання. Ця точка зору актуальна для навчального процесу і має надзвичайне значення, оскільки йдеться про самомотивацію, самоменеджмент студента, і в такому випадку студенту, як і викладачу, не доводиться виявляти вольове зусилля для успішного протікання педагогічного процесу. Той, хто навчається, сам шукає зміст, форми, методи, щоб змінювати, удосконалювати себе. Такі студенти є, але їх небагато, більшість студентів потребують стимулу, зовнішнього поштовху, і тоді ми говоримо про зовнішньо організовану педагогічну діяльність.

П.Ф. Каптерев, Т.В. Тихонова, М.А. Костенко, Ю.А. Лобейко, Н.М. Лосєва розглядають саморозвиток як зовнішньо організований процес особистісного та професійного самозмінення, самовдосконалення, як процес або технологію, що включає сукупність форм, методів і прийомів. Так, професійний саморозвиток майбутнього вчителя Т.В. Тихонова вважає усвідомленим цілеспрямованим самопізнанням, самопроекуванням, та самовдосконаленням з метою досягнення певних результатів у майбутній професійній діяльності [18, с. 16]. Н.М. Лосєва пропонує наступну дефініцію: «Саморозвиток – це безперервний процес, у якому під впливом визначення мотивів ставляться і досягаються конкретні цілі за допомогою зміни власної діяльності чи зміни себе» [9, с. 45]. Для чіткого розуміння студентом цілей, завдань, шляхів і методів досягнення результатів, свідомого ставлення до процесу навчання як до процесу самовдосконалення та самоперетворення, педагогічний процес передбачає наявність суб'єкт-суб'єктних відносин між студентом та викладачем. Необхідно відзначити, що як внутрішньо організовані, так і зовнішньо організовані процеси саморозвитку базуються на психічних процесах людини. Самопізнання, самоактуалізація, пізнання власних психічних та психомоторних здібностей, емоційних та вольових якостей стають запорукою успішного розвитку та саморозвитку. Оскільки людина соціальна за своєю природою, не викликає сумніву те, що її розвиток залежить від суспільства і особистість не може розвиватися

без впливу середовища. Слід підкреслити, що соціум впливає на формування, розвиток і саморозвиток особистості несвідомо і підсвідомо, має характер спонтанності, є, по суті, некерованим і неорганізованим процесом, що не може сприяти гармонійному становленню та розвитку особистості. Отже, для цілеспрямованого процесу формування особистості і підвищення його результативності зовнішній вплив має бути системно організованим, методично забезпеченим педагогічним процесом.

Окрему групу складають науковці, яким характерне комплексне бачення проблеми даного дослідження, їх розуміння феномена представляє процесуально-організаційний підхід у загальному вигляді. М.А. Костенко визначає саморозвиток як становлення особистості з метою ефективної самореалізації «на основі внутрішньо значущих впливів», тобто простежується наявність двох складових процесу: зовнішньої і внутрішньої [8, с. 15]. Г.К. Селевко розуміє саморозвиток як внутрішньо, так і зовнішньо організованим процесом. Науковець зазначає, що спрямованість та інтенсивність саморозвитку і самовдосконалення значною мірою визначаються соціальним середовищем та використаними педагогічними засобами. З точки зору Г. Селевко, саморозвиток є вищою духовною потребою, яка включає потреби пізнання, самоствердження, самовираження, безпеки, самовизначення, самоактуалізації, є прагненням людини до розвитку та самовдосконалення [14, с. 132].

У психолого-педагогічній науці проблема саморозвитку не нова. У фокусі дослідження вчених перебували різні аспекти проблеми, і це пояснює те, що психологічний підхід є найбільш диверсифікованим. «Важливість бути справжнім суб'єктом свого життя, визначення саморозвитку як фундаментальної здатності особистості [4; 10], як якісної зміни бачення світу, самого себе, своєї ролі в ньому [16], як свідомої зміни або такого ж свідомого прагнення зберегти незмінним своє «Я» [20] являє собою загальне тлумачення терміна «саморозвиток», яке характерне для психологічного підходу. Виокремлення складових психологічного підходу дозволяє розробити більш чітку класифікацію поняття. Зазначимо, що психологічний підхід включає в себе діяльнісний, потребо-мотиваційний, конгруентний та трансферно-особистісний, який, у свою чергу, складається з якісно-особистісного та трансферного.

Представники якісно-особистісного підходу (В.Г. Белінський, Е.І. Ісаєв, С.Г. Косарецький, В.І. Слободчиков, М.А. Костенко, В.Г. Маралов, О.П. Слободян, Н.В. Калініна) описують саморозвиток як характеристику особи, розглядають його як здатність особистості до змін. В.Г. Маралов вважає, що саморозвиток – це фундаментальна здатність людини ставати і бути справжнім суб'єктом свого життя, перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, визначається здатністю здійснювати особистісний вибір на основі пізнання себе [10, с. 125].

Основою трансферного підходу є розуміння саморозвитку як перебудови внутрішнього світу людини, що призводить до принципової зміни

світогляду. Наприклад, Г.А. Цукерман розглядає саморозвиток як свідому зміну і (або) таке ж свідоме прагнення зберегти незмінною свою Я-самість. Цілі, спрямування, засоби цих змін визначаються самостійно [20, с. 24].

Р.Н. Файзуллін вважає, що самовиховання і саморозвиток можуть бути представлені як безперервне розширення об'єму і змісту самосвідомості, тобто включення в сферу свідомого все більшої кількості життєвих функцій людини, її звичок і психічних станів [19, с. 84]. Цей підхід до феномена, що вивчається, знайшов відображення в працях таких науковців, як К. Маркс, Ф. Енгельс, Р. Маркузе, М. Хайдеггер Р.Н. Файзуллін, Г.А. Цукерман, О.В. Суворов, І.Д. Єгоричева, М.О. Бердяєв, С.Л. Франк, М.К. Мамардашвілі, В.П. Зінченко, Л.В. Клімова.

Потребо-мотиваційний підхід, представником якого є М.О. Бердяєв, розглядає саморозвиток як «потребу людини, яка прагне до самозвільнення, оволодіння собою», вважає саморозвиток «духовно-практичним самоперетворенням з метою повноти індивідуального самовираження і соціального служіння» [11, с. 8].

Діяльнісний підхід об'єднав таких науковців, як В.І. Андреев, Г.О. Балл, О.Г. Сухоленова, О.П. Слободян, В.Н. Івченко. Вони розглядають саморозвиток як певну внутрішню активність, вид творчої діяльності, що «зумовлює продуктивне особистісне зростання» [17, с. 100].

К.Я. Вазіна, М.К. Мамардашвілі, Суворов О.В. представляють точку зору, яка знайшла відображення в конгруентному підході, основна ідея якого полягає в тому, що шлях саморозвитку – це гармонізація відносин з собою і з навколишнім світом. М. Мамардашвілі розглядає саморозвиток як акт збирання свого життя в єдине ціле, як організацію своєї свідомості в одне ціле [14, с. 129]. Сутність будь-якого саморозвитку, на думку О.В. Суворова, полягає в якісній зміні бачення світу, самого себе, своєї ролі в ньому, перебудові не тільки відносин зі світом, спілкування з іншими, з самим собою, а й у вчинках, які суб'єкт починає активно практикувати [16, с. 21-57].

К.Я. Вазіна виділяє два механізми саморозвитку: внутрішній та зовнішній. Внутрішній – відносини з самим собою, зовнішній – відносини зі світом. Для успішної побудови відносин з оточуючим світом людина спершу має навчитися будувати відносини з собою. Саморозвиток – це процес побудови відносин (стійкості – нестійкості, хаосу – системності, життя – смерті, минулого – майбутнього, волі – неволі, духовного – матеріального, інтелекту – емоцій, індивідуального – соціального) [14, с. 153].

Всі вищенаведені визначення та підходи ґрунтуються на розумінні саморозвитку як цілісного поняття в широкому розумінні, що передбачає наявність його складових, але існує і протилежна точка зору. Так, М.Л. Князєва розглядає саморозвиток як одну з функцій самоосвіти, як удосконалення особистісного бачення світу, своєї свідомості, пам'яті, мислення, творчих якостей [13].

З огляду на викладене, зробимо такі висновки: поняття «саморозвиток» можна розуміти як

потребу, інтернальну якість особистості, здатність до змін або вид внутрішньої діяльності, спрямований на досягнення певної мети. Сутність саморозвитку вивчається науковцями на основі різних підходів щодо ключових ознак, зокрема: за ключовим сегментом, за формами саморозвитку, за ракурсом дослідження і за підходами до розгляду феномена. Особлива увага приділяється психологічному та процесуальному аспектам саморозвитку, це дозволяє виділити два комплексні підходи: процесуально-організаційний та психологічний, кожен з яких містить свої складові. У ракурсі нашого дослідження особливого значення набуває думка про можливість впливу на саморозвиток та його педагогічну організацію. Педагогічний процес завдяки індивідуальному підходу і творчому ставленню дозволяє створити зовнішні та внутрішні умови для саморозвитку студента. Зовнішні умови стають стимулом, першим кроком на шляху до саморозвитку і впливають на створення внутрішніх умов.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що при вирішенні проблеми формування готовності студентів до саморозвитку серед запропонованих класифікацій найважливішими вважаємо такі їх компоненти, як: здатність, процес і потреба (з класифікації за ключовими сегментами); усвідомлена форма (з класифікації за формами саморозвитку); особистісно-професійний ракурс дослідження (з класифікації за ракурсом дослідження феномена); процесуально-організаційний підхід, педагогічно організований зовнішній вплив з урахуванням внутрішнього (з класифікації за підходами до розгляду феномена).

Багатогранність проблеми саморозвитку пояснює існування різноманітних, іноді навіть полярних точок зору, особистісний характер та актуальність проблематики залучають широке коло дослідників, що передбачає наявність наукового полілогу. Дане дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, яка, без сумніву, виходить далеко за його рамки і тому потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 608 с.
2. Веретенников В.П. Самообразование личности учащихся в условиях дидактической компьютерной среды (на примере изучения гуманитарных предметов): Дис. ... к.пед.н. 13.00.01. – В., 2003. – 170 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
4. Исаев Е.И., Косарецкий С.Г., Слободчиков В.И. Становление и развитие профессионального сознания будущего педагога // Вопросы психологии. – 2000. – № 3. – С. 57-66.
5. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения [текст] / П.Ф. Каптерев. – М., 1982. – 704 с.
6. Коваленко Е.А. Ціннісна природа усвідомленого саморозвитку особистості: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. к.філос.н.: 09.00.03. – Х., 2005. – 16 с.
7. Костенко М.А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя: Автореф. дис. ... к.пед.н.: 13.00.04. – Х., 2004. – 20 с.
8. Костогрызлов Н.Н. Личностно-профессиональное саморазвитие военного педагога а вузе [текст] /diss.rsl.ru/ Дис. ... к.пед.н., М., 2006. – 176 с.
9. Лосева Н.М. Саморозвиток викладача вищої школи: Навчальний посібник. – Д.: ДонНУ, 2003. – 336 с.
10. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. М.: Academia, 2002. – 250 с.
11. Попова М.Г. Саморазвитие как условие формирования профессиональной направленности студентов педагогического колледжа (на материале Респ. Саха (Якутия)): Автореф. дис. ... к.пед.н.: 13.00.01. – М., 2006. – 19 с.
12. Рапацевич Е.С. Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Минск: ИООО «Современное слово», 2005. – 719 с.
13. Рогова А.С., Леонтьева Т.В., Шапошникова И.Г. Введение в педагогическую деятельность. – М.: «Академия», 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tspu.edu.ua/kurs/5/vbiblio/vvedenR/gl6_1.htm.
14. Селевко Г.К. Технологии развивающего образования. М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 192 с.
15. Слободян О.П. Творчий саморозвиток особистості студентів педагогічного коледжу в процесі вивчення культурологічних дисциплін: Дис. ... к.пед.н.: 13.00.04. – Л., 2004. – 305 с.
16. Суворов А.В. Человечность как фактор развития личности: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Суворов А.В. – М., 1996. – 57с.
17. Сухоленова О.Г. Етапи саморозвитку особистості // Психологія: Зб. наук. праць. – 2000. – 3(9). – С. 98-104.
18. Тихонова Т.В. Педагогічні умови професійного саморозвитку майбутнього вчителя інформатики: Автореф. дис. ... к.пед.н.: 13.00.04 – К., 2001. – 20 с.
19. Файзуллин Р.Н. Самопознание и саморазвитие учащегося как составная часть целостного педагогического процесса: Дис. ... к.пед.н.: 13.00.01. – Чебоксары, 2003. – 207 с.
20. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития. – М.: Интерпракс, 1995. – 288 с.
21. Шестакова Т.В. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення: Дис. ... к.пед.н.: 13.00.04. – К., 2006. – 250 с.

Рецензенти: к.пед.н., доцент Е.І. Щукіна;
к.пед.н., доцент Л.М. Журавська.